

УДК 001.89(477):355.4(470/477)“20”

DOI 10.69550/3041-1467.4.310369

Лариса КОРНОВЕНКО

кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методики навчання, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Т. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18031 (lkornovenko@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-2587-6995

Сергій КОРНОВЕНКО

доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, директор Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Т. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-6268-2321

Researcher ID: U-4291-2018

Larysa KORNOVENKO

PhD (Philology), Associate Professor, Head of the Department of Slavic Philology, Foreign Literature and Teaching Methods, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18031 (lkornovenko@gmail.com)

Serhii KORNOVENKO

PhD hab. (History), Full Professor, Department of Archaeology and Special Branches of Historical Science, Director of the Research Institute of Peasantry and Agrarian History, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, 81, Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Корновенко Л., Корновенко, С. (2024). Розвиток науки у повоєнній Україні: рефлексії в умовах воєнного стану. *Axis Europae*, 4, 86–98. doi: 10.69550/3041-1467.4.310369

Bibliographic Description of the Article: Kornovenko, L., Kornovenko, S. (2024). Rozvytok nauky u povoiennii Ukraini: refleksii v umovakh voiennoho stanu [The development of science in post-war Ukraine: reflections under martial law]. *Axis Europae*, 4, 86–98. doi: 10.69550/3041-1467.4.310369 [in Ukraine].

**РОЗВИТОК НАУКИ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ:
РЕФЛЕКСІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати ключові, на нашу думку, концепти, представлені позицією окремих науковців стосовно розвитку науки у повоєнній Україні. Зокрема, предметом дослідження є пропозиції, моделі тощо, висловлені професійними представниками наукового середовища, експертами Б. Данилишиним, О. Костюком, Ю. Безвершиєнко та О. Колежуком, О. Матвєєвою,

Ю. Мелковим. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, науковості, авторської об'єктивності з використанням загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше рефлексії українських науковців в умовах воєнного стану стосовно розвитку науки у повоєнній Україні стали предметом спеціального вивчення. **Висновки.** Проаналізовані нами історіографічні джерела дають достатньо підстав виокремити у сучасному українському дискурсі такі моделі й концепції повоєнного розвитку науки в Україні (перелік не є вичерпним). Перша модель оновлення науки у повоєнній Україні, що представлена напрацюваннями Б. Данилишина, передбачає насамперед переосмислення і запровадження нового розуміння науки. Друга модель, авторства О. Костиюка, стосується таких принципово важливих компонентів науки, як фінансовий та людський капітали. Третя модель трансформації українського науково-дослідного простору, запропонована Ю. Безвершенко та О. Колежюком, має на меті збереження та розвиток головного її суб'єкта – науковця та примноження інтелектуального капіталу, досягнення ним відповідності європейським та світовим стандартам. Четверта модель, в основу якої покладена модель О. Матвєєвої, пропонує формування відкритої науки. П'ята трирівнева модель Ю. Мелкова передбачає, що наука у повоєнній Україні має бути відкритою. Вона повинна ґрунтуватися на категорії “цінність” як найдієвішому мотиваторі науково-дослідницької діяльності вченого.

Отже, провідними ідеями всіх авторів є такі: 1) наука – важливий чинник відбудови повоєнної України, її європейськості, сталості, успішності; 2) сучасний стан науки в Україні є кризовим, водночас криза – майданчик для комплексної модернізації наукової сфери; 3) пріоритетом наукового розвитку повоєнної України є відкрита наука, її вихід на європейський та світовий рівні.

Ключові слова: повоєнна наука, Україна, концепції, відбудова, рефлексії.

THE DEVELOPMENT OF SCIENCE IN POSTWAR UKRAINE: REFLECTIONS UNDER MARTIAL LAW

Abstract. *The aim of this study is to analyze key concepts, in our opinion, presented by the positions of individual scholars regarding the development of science in post-war Ukraine. Specifically, the research focuses on proposals, models, and other ideas expressed by professional representatives of the scientific community, including experts such as B. Danylyshyn, O. Kostiuk, Y. Bezvershenko, O. Kolezhuk, O. Matvieieva, and Y. Melkov. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific rigor, and authorial objectivity, utilizing general scientific and special historical methods. The scientific novelty of the research lies in the fact that, for the first time, the reflections of Ukrainian scientists under martial law on the development of science in post-war Ukraine have become the subject of special study. Conclusions.* *The historiographic sources we analyzed provide sufficient grounds to distinguish several models and concepts of post-war scientific development in Ukraine within contemporary Ukrainian discourse (the list is not exhaustive). The first model of science renewal in post-war Ukraine, presented by the works of B. Danylyshyn, primarily involves the rethinking and introduction of a new understanding of science. The second model, proposed by O. Kostiuk, addresses critically important components of science such as financial and human capital. The third model, proposed by Y. Bezvershenko and O. Kolezhuk, aims to preserve and develop its main subject – the scientist – and to enhance*

intellectual capital, achieving compliance with European and global standards. The fourth model, developed by O. Matvieieva, envisions the formation of open science. The fifth three-level model by Y. Melkov suggests that science in post-war Ukraine should be open. It should be based on the category of “value” as the most effective motivator for a scientist’s research activity.

Thus, the leading ideas of all the authors are as follows: 1) science is a crucial factor in the reconstruction of post-war Ukraine, its European integration, sustainability, and success; 2) the current state of science in Ukraine is in crisis; however, this crisis presents an opportunity for the comprehensive modernization of the scientific sphere; 3) the priority of scientific development in post-war Ukraine is the advancement of open science and its integration into the European and global arenas.

Keywords: *postwar science, Ukraine, concepts, reconstruction, reflection.*

Постановка проблеми. Загальновизнаним є те, що розвиток науки багато у чому визначає внутрішню і зовнішню суб’єктність держави, вектор розвитку її громадянського суспільства, є одним із ключових факторів, що формує успішну і щасливу націю. Сучасна геополітика – не стільки протистояння за територію, ресурси, скільки за інтелектуальний капітал, який є безцінним (Kornovenko & Pasichna, 2023, с. 80). Зважаючи на це, обгрунтованою є теза, що у сучасному світі нація без науки – нація рабів.

За умов справедливої війни України за свою ідентичність триває моделювання повоєнного розвитку науки в Україні. Зважаючи на це, актуальним є звернення до аналізу вже запропонованих концептуальних засад і підходів, що стосуються розвитку науки у повоєнній Україні.

Аналіз досліджень. Питання, співзвучні з нашою темою, представлено у напрацюваннях В. Бахрушина (2022), В. Небрат (2022), Л. Базиль (2023) та інших дослідників. Водночас перспективним є узагальнення рефлексій науковців, експертів за умов воєнного стану про розвиток науки у повоєнній Україні.

Мета дослідження. Питання науки, беручи до уваги його актуальність, завжди перебувало, перебуває і буде перебувати у полі уваги як науковців, громадськості, так і державних інституцій. Сучасний український дискурс представлений широкою палітрою думок, ідей, підходів і концепцій стосовно перспектив науки у повоєнній Україні. Розуміючи обмежені обсяги публікації та постійний інтерес до цієї тематики, її невичерпність, а отже, повсякчасну появу нових рефлексій, автори статті ставлять за мету проаналізувати ключові, на їхню думку концепти, представлені позицією окремих науковців стосовно розвитку науки у повоєнній Україні. Зокрема, предметом дослідження є пропозиції, моделі тощо, висловлені професійними представниками наукового середовища, експертами Б. Данилишиним, О. Костюком, Ю. Безвершенко та О. Колежуком, О. Матвеевою, Ю. Мелковим.

Виклад матеріалу. Стан і перспективи розвитку науки в Україні представлено в аналітичній статті Б. Данилишина. З-поміж проблемних питань, що гальмували розвиток наукової міці України у довоєнний час і продовжують негативно на неї впливати за сучасних умов, науковець виокремив такі. По-перше, це денауковизація українського суспільства. Її причина – ілюзія стосовно того, “що вітчизняні наукові центри не потребують достатньої державної підтримки, особливо якщо бюджетні ресурси є обмеженими”. По-друге, застарілі підходи менеджменту в науці, що спричинили екстремальні умови для виживання, в яких перебувають вітчизняні

науковці. По-третє, дискримінаційні заробітні плати у держбюджетному науковому секторі, що спровокували відтік наукових кадрів. Як результат, по-перше, зниження обсягів і якості наукової продукції; по-друге, негативний імідж України на міжнародній арені як країни з найменшою концентрацією дослідників: 11 осіб на 1000 населення проти 55 в європейських країнах. По-четверте, найнижчий рівень науково-дослідної капіталізації ВВП. Наприклад, станом на 2020 р. наукові дослідження і розробки в Україні становили 0,4 % ВВП. Для порівняння: у Швейцарії – 3,4 %, Кореї – 4,2 %, Ізраїлі – 4,3 % (Данилишин, 2022).

Зрозуміло, що такий стан справ поки не є летальним, а тому українська наука має всі шанси вижити і кардинально змінити свої позиції не лише у державі, а і на міжнародному рівні. На думку академіка, реанімаційний пакет для науки має бути спрямований на те, “щоб національна наука приносила максимальну користь майбутній післявоєнній економіці необхідна системна перебудова її відносин з суспільством, державною владою та бізнесом”.

Б. Данилишин окреслив ключові елементи реанімаційного пакету для науки повоєнної України. На його переконання, вони є такими. По-перше, формування та реалізація цілісної державної політики розвитку науки та стимулювання інновацій, законодавче забезпечення відповідних процесів та контроль за його дотриманням. Запровадження в складі Уряду спеціальної посади Віцепрем’єр-міністра з питань науки та інновацій, який би відповідав за нове бачення і забезпечення ефективного розвитку науково-технічного потенціалу в Україні.

Про-друге. Інтеграція вітчизняного наукового сектора в каркас майбутньої поствоєнної економіки для забезпечення можливості залучення його напрацювань до обґрунтування національних пріоритетів розвитку. Націленість програми післявоєнної відбудови економіки на технологічну модернізацію виробничого сектора, що створюватиме попит на інноваційну та наукову продукцію. Реалізація конкретних інструментів (форм державної допомоги) для стимулювання розвитку науково-технологічної сфери та залучення інновацій. Запровадження європейських стандартів у сфері організації виконання та фінансування наукових досліджень.

По-третє. Формування (відродження, модернізація) мережі центрів дослідницької та інноваційної інфраструктури – технопарки, інноваційні центри, науково-навчальні центри, інноваційно-технологічні кластери, інноваційні бізнес-інкубатори, центри інновацій і трансферу технологій, центри комерціалізації інтелектуальної власності, регіональні центри науки та інновацій, венчурні фонди.

По-четверте. Підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення наукових установ сучасним обладнанням для проведення досліджень на найвищому рівні. Створення належних фінансових стимулів до продуктивної праці дослідників як людей, що володіють глибокими спеціальними знаннями. Формування нового кадрового потенціалу наукового сектора. Посилення та розвиток служб маркетингу і комерціалізації прикладних розробок.

По-п’яте. Популяризація вітчизняної науки, підвищення соціального статусу та престижу дослідників в середовищі національного бізнесу та в суспільстві загалом (Данилишин, 2022).

На окрему увагу заслуговують резонні пропозиції академіка щодо змін у фінансуванні вітчизняних наукових досліджень. З-поміж форм державної підтримки ним виокремлено такі: “а) прямі гранти; б) звільнення від оподаткування / зниження податкових ставок; в) виділення земельних ділянок; г) постачання необхідних товарів

чи послуг за зниженими цінами; д) забезпечення доступу до боргового фінансування чи пайового фінансування на сприятливих умовах” (Данилишин, 2022).

Отже, запропонована Б. Данилишини модель оновлення науки у повоєнній Україні передбачає заходи комплексної модернізації наукової сфери. Вони стосуються насамперед переосмислення і запровадження нового розуміння науки. Зокрема, лейтмотивом його концепту є відхід від архаїчного розуміння науки як джерела витрат, ставлення до неї як до складника національної безпеки України.

Відповідь на запитання: “Як має розвиватися українська наука після війни”, – крізь призму якості науки, її імпаکتу, запропонував О. Костюк. Ним окреслено ключові проблеми та ситуація, що склалася у науці України від початку війни РФ проти України у 2014 р. Перша проблема – велика кількість наукової продукції з низькою кількістю цитувань. Друга – тенденція зменшення фінансування науки. Третя – зменшення чисельності вчених. За підрахунками вченого, лише впродовж 2015 – 2018 рр. мала місце негативна динаміка. З 90 тис. дослідників в Україні залишилося 58 тис. Це означає, що з розрахунку на мільйон населення, в Україні припадає 1,45 тис. вчених. На його переконання, “майже втратили школу молодих вчених, що становить велику проблему для країни”. Одна з причин демотивації до науки – низька заробітна плата. Четверта – звужена географія науково-публікаційної активності українських учених. За даними дослідника, 60 % співавторів українських учених – колеги зі Східної Європи (Костюк, 2022).

Кризова ситуація з наукою в Україні для О. Костюка є гострою, але не безнадійною. Її він розуміє як стартову можливість для якісно нового розвитку науки у повоєнній Україні. На його думку, план розвитку, беручи до уваги кращі світові практики, має містити такі положення.

По-перше, “збільшення фінансування науки з 0,41 до 2 % ВВП”. По-друге, “збільшення кількості молоді в науці. Негативний тренд ми маємо змінити на позитивний, повернувши кількість вчених до довоєнного показника 2013 року – близько трьох тисяч молодих вчених”. По-третє, “підвищення заробітної плати вченим, особливо молодим, до рівня, вищого за середню зарплату в країні, тобто 14 300 грн, на 20–30 %”. По-четверте, “збільшення фінансування закупівлі науково-дослідного обладнання” (Костюк, 2022).

Очевидно, відповідно до означеної вище позиції вченого, логічним буде і п’ятий пункт про інтеграцію українського наукового простору в європейський та світовий, не обмежуючись східноєвропейським.

Таким чином, модель, запропонована О. Костюком, стосується таких принципово важливих компонентів науки, як фінансовий та людський капітали. Заходи з їх модернізації – інструменти оновлення результативності науки в Україні, її виходу на європейський та світовий рівні.

На початку грудня 2022 р. за сприяння “Center for Economic Policy Research” побачило світ видання “Відбудова України: Принципи та політика” за редакцією Ю. Городніченка, І. Сологуб, Беатріс Ведер ді Мауро. У контексті нашої теми, зацікавлення викликає розділ 13 “Трансформація українських наукових досліджень та розробок у рушійну силу відновлення України”. Він написаний у співавторстві Ю. Безвершенка та О. Колежуком (Безвершенка, Колежук, 2022, с. 424–458).

Автори відбудову науково-дослідного сектору України трактують широко. Для них вона не обмежується лише фізичним відновленням пошкодженої інфраструктури. На їхнє переконання, це насамперед політика, що спрямована як на перетворення власне

сектору, так і науки на підґрунтя процвітаючої української економіки та українського суспільства (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 441). У такому судженні дослідники виявляють солідарність з тезою Президента України, задекларованою як епіграф до праці про те, що “відбудувати Україну – це відновити принципи життя, відновити простір життя, відновити те, що робить людей людьми. ... Звичайно, йдеться не лише про відновлення матерії життя, а й про інституційний розвиток. Наша держава стала кандидатом на вступ у Європейський Союз... Ми маємо ще посилити наші інституції, ми маємо ще оновлювати стандарти життя... І відбудова України стане для нас усіх такою ж великою реформою, бо ми всі разом об’єднаємо демократичний світ настільки, що кожен побачить: світогляд вільних людей завжди перемагає. Світ побачить, що ніхто й ніколи не зможе досягнути війною своїх цілей” (Відбудова України, 2022, с. 1).

Основними принципами відновлення науки в Україні, на переконання вчених, є такі. Перший: “наука, технології та інновації мають важливе значення для майбутнього України, тому вони повинні посідати належне місце в національній стратегії відбудови та мають бути забезпечені відповідними ресурсами. Зокрема, в агенції з відбудови має бути спеціальний підрозділ, який би опікувався сектором досліджень та розробок”. Другий: “системні реформи у секторі досліджень і розробок мають вирішальне значення для його відновлення. Тому вони мають бути чітко розроблені, належним чином підтримані та вчасно впроваджені. Будь-які термінові дії та часткові рішення мають вписуватися в загальну архітектуру змін”. Третій: “збереження, розвиток та залучення людського капіталу є найбільш нагальним короткостроковим завданням, яке також має вирішальне значення для довгострокового відновлення. Потрібно забезпечувати, заохочувати й підтримувати розвиток мереж та партнерств” (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 442).

Названі вчені пропонують шість ключових практик короткострокової перспективи, що необхідно реалізувати для збереження і розвитку людського капіталу в науці. Це, на їх думку, такі: 1) національна система стипендій для дослідників; 2) підтримка конкурентного фінансування проєктів через Національний фонд досліджень України; 3) створення за допомоги ЄС спеціальної програми для інтеграції української науки до Європейського дослідницького простору; 4) інформаційна підтримка та пошук партнерів для міжнародного трансферу знань; 5) програми, що підтримують використання науки для національної безпеки, відбудови, економіки та формування політик; 6) розбудова потенціалу для розвитку реформ у сфері досліджень і розробок (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 442–446).

Автори запропонували п’ять практик довгострокової перспективи, реалізація яких має забезпечити цілком конкретний результат: “щоб наукові дослідження та розробки сприймалися як рушійна сила економіки та ключовий фактор сталого відновлення” (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 446). Такими довгостроковими політиками, предметно розписаними дослідниками, у сфері науки виступають: 1) запровадження системи фінансування наукових досліджень на основі результатів (PBRFS); 2) поступова заміна академії наук двома новими інституціями, які керуватимуть фундаментальною та прикладною наукою; 3) інтеграція освіти та досліджень; 4) посилення інтеграції українських досліджень до Європейського дослідницького простору; 5) трансформація врядування та формування політик у сфері досліджень і розробок, зокрема, посилення Національної ради з питань розвитку науки і технологій та Національного фонду досліджень, створення агенції на кшталт DARPA (Агенції перспективних оборонних дослідницьких проєктів Міністерства оборони США), яка надаватиме фінансування

на основі проєктів, створення Офісу оцінювання, який оцінюватиме науково-дослідні установи та допомагатиме розподіляти інституційне фінансування (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 446–454).

Отже, підсумовуємо: модель трансформації українського науково-дослідного простору, запропонована Ю. Безвершенко та О. Колежуком, має на меті збереження та розвиток головного її суб'єкта – науковця, та примноження інтелектуального капіталу, досягнення ним відповідності європейським і світовим стандартам. Їхня концепція складається з таких компонентів. Перший – принципи, на яких має ґрунтуватися відновлення науково-технічної сфери. Другий – практики короткострокової перспективи, що ґрунтуються на запропонованих принципах, і які необхідно реалізувати. Третій – практики довгострокової перспективи, котрі ґрунтуються на запропонованих принципах.

Відновлення України у повоєнний період як комплексний багатовекторний процес трактує О. Матвеева. На її думку, його мета – підвищення якості життя населення і забезпечення сталого відновлюваного розвитку громад і країни загалом; глобальна мета – “побудова самодостатньої європейської демократичної України, спроможної забезпечити належно високий рівень життя свого населення, захист його прав і свобод, а також сприяти постійному утриманню позицій особистої конкурентоспроможності громадян на внутрішньому та глобальному ринках праці та надавати можливості для її самостійного підвищення завдяки освіті протягом життя” (Матвеева, 2023, с. 488–489).

Досягнення заявленої мети неможливе без докорінного переформатування тієї моделі науки, що склалася в Україні у довоєнний період, яка не є повною мірою відкритою і містить низку проблем. З-поміж них нею виокремлені такі: 1) недостатність фінансування науки та наукових розробок; 2) неефективні інструменти фінансування науки та наукових розробок; 3) малоефективні інструменти управління наукою загалом, закладами науки зокрема; 4) скорочення чисельності вчених; 5) відсутність системної державної стратегії щодо повернення вчених в Україну; 6) недостатній рівень фахової підготовки наукових кадрів; 7) низький рівень технологічної оснащеності; 8) внутрішній політичний тиск; 8) сильна вертикальна субординація, регламентована політика формування проєктних команд тощо (Матвеева, 2023, с. 491–494).

Водночас, аналізуючи новітній стан науки в Україні, дослідниця об'єктивна у своїх підходах, слушно відзначаючи, що, попри воєнний стан, в Україні триває модернізація науки. Свої судження вона підкріплює проміжними підсумками Єврокомісії щодо євроінтеграційного поступу України, зокрема, параграфом “Наука та дослідження”. Аналітики ЄС зафіксували позитивну тенденцію, відзначивши, що “Україна зробила і продовжує робити значні кроки для модернізації науково-інноваційної політики (research and innovation (R&I) policy) та її узгодження із видами політики та найкращими практиками ЄС, зокрема, з дотриманням рекомендацій Фонду підтримки політики Horizon 2020” Загалом Україна, її науковий складник ідентифікуються в ЄС, як “починаючий новатор” (Матвеева, 2023, с. 489–490).

Ураховуючи об'єктивний стан науки в Україні, О. Матвеева запропонувала стратегічні вектори розвитку науки і наукових досліджень у повоєнній країні. Її концепція відкритої науки містить такі основні положення. Перше. Визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень. Це передбачає брендування таких напрямів для виведення їх на міжнародний ринок. Друге. Інвестування у створення сучасної дослідницької інфраструктури для ефективного ведення дослідницької та наукової діяльності. Це поєднує бюджетне фінансування і широке залучення

зовнішнього фінансування для створення сучасної технічної бази на місцях. Третє. Забезпечення конкурентності створення робочих місць з гідною оплатою праці та ясними перспективами індивідуального кар'єрного розвитку, стимулювання конкурентного середовища. Формування і розвиток культури якісної дослідницької роботи за світовими стандартами, пошук джерел фінансування для проведення власних досліджень. Четверте. Розвиток зв'язків між наукою та бізнесом. П'яте. Розвиток зв'язків між наукою, органами місцевого самоврядування та громадським сектором, що розповсюджує вплив результатів наукової діяльності на широке коло місцевих стейкхолдерів. Шосте. Розвиток міжнародних коопераційних зв'язків. Задля прискорення інтеграції України до глобального наукового середовища необхідно стимулювати включення ширшого кола науковців до міжнародної проєктної діяльності, проведення міжнародних наукових досліджень за рахунок подання спільних заявок на грантове фінансування; фінансування участі науковців у закордонних науково-практичних конференціях, де налагоджуються контакти для подальшого співробітництва. Сьоме. Деретуляція (організаційна та фінансова) процесів виконання наукових проєктів та впровадження їх результатів в установах та організаціях державного сектора (Матвеева, 2023, с. 497–499).

Отже, як бачимо, О. Матвеева запропонувала концепцію відкритої науки. Її становлення у повоєнній Україні уможливить, по-перше, реанімувати науку; по-друге, вивести її на європейський та світовий рівні; по-третє, перетворити на один із факторів сталого успішного розвитку повоєнної України. Запропоновані конкретні інструменти реалізації цієї концепції передбачають розумний баланс між інвестиціями у науку та її високою результативністю; стимули для розвитку головного суб'єкта науки як соціально-економічного, суспільно значущого інституту – науковця. Також передбачено збалансований паритет між наукою як інституцією та науковцем як суб'єктом наукової діяльності.

Доцільність реорганізації науки у відкриту науку в повоєнній Україні обстоє Ю. Мелков. Повоєнне відновлення України загалом і науки зокрема він розуміє широко. Зокрема, резонно стверджує, що “йдеться не тільки та не стільки про відбудову і подальший розвиток системи вищої освіти та науково-дослідницької діяльності, без високого рівня яких неможливе існування жодної сильної країни, насамперед у технологічному аспекті, – але й передусім про вимір світоглядних, філософських, аксіологічних засад суспільного буття загалом” (Мелков, 2023, с. 502).

У такому контексті науково-дослідницька діяльність для вченого – не просто активність, що спрямована на розв'язання певної спеціальної проблеми, що постала у галузі тієї чи тієї дисципліни та відповідає інтересам окремого дослідника, а чи не основна засада формування в людині самостійного, критичного, творчого мислення. Це діяльність, спрямована на виробництво нового знання за умов сучасного світу, що характеризується складністю та невизначеністю, тобто швидкою деактуалізацією будь-якого “готового” знання. Наука є необхідним компонентом набору компетентностей не лише професійного науковця, а й будь-якої людини з вищою освітою (Мелков, 2023, с. 502–503).

Із філософських засад дослідник розмірковує і над станом науки не лише в Україні, а і над світовими тенденціями її розвитку. Цей стан він ідентифікує як кризовий. Водночас слухними є його міркування про те, що кризи зазнає сучасна наука як соціальний інститут, а не наука як сфера діяльності, спрямована на пошук істини.

Власне кризу науки як соціального інституту вчений співвідносить з інституційними проблемами та кризою особистісних мотивацій (Мелков, 2023, с. 506–507).

З-поміж інтернаціональних проблем науки як маркерів кризи Ю. Мелков вирізняє гонитву “за формальними кількісними показниками академічної діяльності відповідно до вимог, установлених урядовими органами, призводить лише до втрати якості, до діяльності “хижацьких” журналів, до фальсифікації рецензій тощо, – а це все у свою чергу веде до зниження суспільної довіри до науковців”. Іншою інтернаціональною проблемою є те, що “наука XIX – XX ст. втрачає – принаймні частково – свою академічну свободу, свою автономію та свою відкритість, підкоряючись державній централізації чи комерційним інтересам приватних структур” (Мелков, 2023, с. 508–509).

Автор виокремив низку викликів, що ускладнюють повномірну реалізацію відкритості, автономності та демократичності науки загалом і в Україні зокрема. Ключовими визначено такі. Перший – відсутність в українській науці ustalених традицій самостійного та критичного мислення. Другий – відсутність традицій демократичного самоуправління у сфері науки. Третій – визнання не повною мірою кожної людини та студента автономною творчою особистістю як на глобальному – державному рівні, так і на рівні конкретних освітньо-наукових інституцій. Четвертий – недостатня мотивація здобувачів освіти до гносеологічної допитливості та самостійної діяльності (Мелков, 2023, с. 503).

На підставі аналізу творчої спадщини таких теоретиків науки, як Д. Чубін, Р. Мертон, К. Фукс, Ю. Мелков висловив авторське бачення відкритої науки, з’ясував чотири засадничі принципи інституціональних імперативів науки. По-перше, наука є “відкритою” у тому сенсі, що вона – принципово загальнолюдська, інтернаціональна. На переконання дослідника, неможливе існування якоїсь національної або державної науки. Водночас верифікація, наприклад “українська наука” чи “європейська наука”, багато в чому умовні. Насамперед вони окреслюють відповідний сегмент універсальної науки, у розробці якого просто беруть участь вчені того чи іншого регіону земної кулі.

По-друге, поділяючи підхід Р. Мертона, вчений виокремив такий імператив науки, як комунізм. Під ним розуміється принципова установка щодо вільної передачі плодів праці у загальне користування: “Претензії вченого на “його” інтелектуальну “власність” обмежуються визнанням і повагою...”. Комунізм як імператив науки, на думку Ю. Мелкова, сумісний із першим імперативом відкритої науки – універсалізмом (Мелков, 2023, с. 505).

По-третє, імперативом відкритої науки, на переконання дослідника, є незацікавленість. Йдеться про принципову безкорисливість наукової діяльності, єдиний мотив якої – осягнення істини. “Науково-дослідницька діяльність переслідує виключно цілі задоволення ... “гносеологічної допитливості”, ... а не добробуту, винагороди чи будь-якої іще матеріальної вигоди. Звичайно, така незацікавленість, як і “всезагальна власність” на отримуване знання аж ніяк не суперечать нормам академічної доброчесності: вчений зберігає всі авторські права та заслуговує на всю пошану, – проте ці наслідки просто є для нього неважливими і побічними щодо задоволення власного дослідницького інтересу” (Мелков, 2023, с. 506).

По-четверте, нормою науки є організований скептицизм. Під ним розуміється інституційна й особистісна установка водночас, що має методологічний сенс – об’єктивний аналіз і критичне сприйняття будь-якого об’єкта. Цей імператив є актуальним для “формування самостійного та критичного мислення і загалом для сприяння орієнтації людини у світі, сповненому велетенських обсягів інформації,

що часто суперечать один одному (а за умов війни – ще й різних форм пропаганди)”. Наука, позбавлена критичного мислення, з часом перетворюється на закриту науку, позбавлену мотивації до пізнання істини, свободи наукового пошуку (Мелков, 2023, с. 504–506).

Запропонована дослідником структура відкритої науки містить такі три рівні. Перший – поведінка, практики, процедури. Його феноменами є вільний та відкритий публічний доступ до даних, методів і результатів досліджень. Другий – методи, технології, сервіси. Феноменом цього рівня виступає платформа для забезпечення міжнародного та міждисциплінарного співробітництва вчених. Третій – теорія, ідеали, цінності. Феномен – реінституціоналізація науки в суспільстві як науки громадської та демократичної (Мелков, 2023, с. 502).

Авторська модель відкритої науки ґрунтується на категорії “цінність”. Остання, на переконання дослідника, є не менш важливою, аніж відкритий доступ та інфраструктура відкритої науки. Свою позицію Ю. Мелков обґрунтовує значущістю цінності як для науковців, так і для відкритої науки загалом. Насамперед, цінність – потужний мотиватор дослідницької діяльності науковця, який за своїм потенціалом значно перевершує стимулювальний вплив таких зовнішніх факторів, як, наприклад, законодавчий акт. Внутрішні цінності особистості – мотиватори її діяльності важать значно більше, ніж прописані процедури та інфраструктура такої діяльності. Без цінності останні – порожні декларації. По-друге, цінність – це те, що уможливило реінституціоналізацію науки в сучасному суспільстві, зумовлює її трансформацію у громадянську науку. Остання – одна із цілей реалізації на практиці ідеї відкритої науки (Мелков, 2023, с. 502).

Таким чином, наука у повоєнній Україні, на переконання Ю. Мелкова, має бути відкритою. Її трирівнева модель повинна ґрунтуватися на категорії “цінність” як найдієвішому мотиваторі науково-дослідницької діяльності вченого. Відкрита наука – каталізатор й трансформації українського суспільства, української державності в євроінтеграційному напрямі. Відкрита наука – підстава для України як сильної європейської країни.

Висновки. Проаналізовані нами історіографічні джерела дають достатньо підстав виокремити у сучасному українському дискурсі такі моделі й концепції повоєнного розвитку науки в Україні (перелік не є вичерпним). **Перша модель** оновлення науки у повоєнній Україні, що представлена напрацюваннями Б. Данилишина, передбачає заходи комплексної модернізації наукової сфери. Вони стосуються насамперед переосмислення і запровадження нового розуміння науки. Зокрема, лейтмотивом його концепту є відхід від архаїчного розуміння науки як джерела витрат, ставлення до неї як до складника національної безпеки України. **Друга модель**, авторства О. Костюка, стосується таких принципово важливих компонентів науки, як фінансовий та людський капітали. Заходи з їх модернізації – інструменти оновлення результативності науки в Україні, її виходу на європейський та світовий рівні. **Третя модель** трансформації українського науково-дослідного простору, запропонована Ю. Безвершенком та О. Колежуком, має на меті збереження та розвиток головного її суб’єкта – науковця та примноження інтелектуального капіталу, досягнення ним відповідності європейським та світовим стандартам. Їхня концепція складається з таких компонентів. Перший – принципи, на яких має ґрунтуватися відновлення науково-технічної сфери. Другий – практики короткострокової перспективи, що ґрунтуються на запропонованих принципах, і які необхідно реалізувати. Третій – практики довгострокової

перспективи, котрі ґрунтуються на запропонованих принципах. **Четверта модель**, що представлена розробкою О. Матвеевої, передбачає формування відкритої науки. Її становлення у повоєнній Україні уможливить, по-перше, реанімувати науку; по-друге, вивести її на європейський та світовий рівні; по-третє, перетворити на один із факторів сталого успішного розвитку повоєнної України. Запропоновані конкретні інструменти реалізації цієї концепції передбачають розумний баланс між інвестиціями у науку та її високою результативністю; стимули для розвитку головного суб'єкта науки як соціально-економічного, суспільно значущого інституту – науковця. Також передбачено збалансований паритет між наукою як інституцією та науковцем як суб'єктом наукової діяльності. **П'ята триврівнева модель** Ю. Мелкова передбачає, що наука у повоєнній Україні має бути відкритою. Вона повинна ґрунтуватися на категорії “цінність” як найдієвішому мотиваторі науково-дослідницької діяльності вченого. Відкрита наука – каталізатор й трансформації українського суспільства, української державності в євроінтеграційному напрямі. Відкрита наука – підстава для України як сильної європейської країни.

Отже, підсумовуючи, констатуємо таке: сучасний український дискурс, що стосується перспектив науки у повоєнній Україні, представлений різножанрово: – аналітичними статтями, колективними монографіями тощо. Провідними ідеями всіх авторів є такі: 1) наука – важливий чинник відбудови повоєнної України, її європейськості, сталості, успішності; 2) сучасний стан науки в Україні є кризовим, водночас криза – майданчик для комплексної модернізації наукової сфери; 3) пріоритетом наукового розвитку повоєнної України є відкрита наука, її вихід на європейський та світовий рівні.

Фінансування дослідження. Статтю написано відповідно до держбюджетної теми Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України (№ 0124U000787)”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Базиль, Л. (2023). Розвиток сучасної науки й освіти – в ім'я миру та національного самоутвердження України: Про результати проведення заходів у рамках щорічного Всеукраїнського фестивалю науки. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1–9. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5129>

Бахрушин, В. (2022). *Про ідеї, що обговорюються в Наураді з відновлення України*. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-budut-vidnovljuvati-osvitu-ta-nauku-pislja-vijni.html>

Безверщенко, Ю., Колежук, О. (2022). Трансформація українських наукових досліджень та розробок у рушійну силу відновлення України. *Відбудова України: Принципи та політика* / за редакцією Ю. Городніченка, І. Сологуб, Беатріс Ведер ді Мауро, (с. 424–458). Лондон.

Відбудова України: Принципи та політика. (2022) / за редакцією Ю. Городніченка, І. Сологуб, Беатріс Ведер ді Мауро. Лондон.

Данилишин, Б. (2022). *Про роль національної науки у відродженні України*. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/515894_pro_rol_natsionalnoi_nauki.html

Корновенко, С., Пасічна, Ю. (2023). Сучасний світ “ідеального шторму” та “мережі фортець”: рефлексії інтелектуалів = The Contemporary World of the “Perfect

Storm” and “Network of Fortresses”: Intellectuals’ Reflections. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, (VI), 75–85. DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.06.075

Костюк, О. (2022). Як має розвиватися українська наука після війни. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-maje-rozvivatisja-ukrajinska-nauka-pislja-vijni-.html>

Матвеева, О. (2023). Відкрита наука як пріоритет політики повоєнного відновлення України та набуття нею статусу члена ЄС. *Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи*: міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В.В. Небрат]; НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, (с. 488–500). Київ.

Мелков, Ю. (2023). Відкрита наука та її значення для розбудови України як сильної європейської країни. *Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи*: міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В.В. Небрат]; НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, (с. 500–511). Київ.

Небрат, В. (2022). *Роль науки у забезпеченні повоєнного відновлення та розвитку економіки: історичний досвід успішних країн* [The role of science in ensuring post-war economic recovery and development: historical experience of successful countries]. URL: <http://ief.org.ua/?p=12180>

REFERENCES

Bazyl, L. (2023). Rozvytok suchasnoi nauky i osvity – v im’ia myru ta natsionalnoho samoutverdzhennia Ukrainy: Pro rezultaty provedennia zakhodiv u ramkakh shchorichnoho Vseukrainskoho festyvaliu nauky [Development of modern science and education – in the name of peace and national self-assertion of Ukraine: About the results of events held within the framework of the annual All-Ukrainian Science Festival]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 5(1), 1–9. [in Ukrainian].

Bakhrushyn, V. (2022). *Pro idei, shcho obhovoriuiutsia v Natsradi z vidnovlennia Ukrainy* [About the ideas discussed in the National Council for the restoration of Ukraine]. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-budut-vidnovljuvati-osvitu-ta-nauku-pislja-vijni.html> [in Ukrainian].

Bezvershenko, Yu., & Kolezhuk, O. (2022). Transformatsiia ukrainskykh naukovykh doslidzhen ta rozrobok u rushiinu sylu vidnovlennia Ukrainy [Transformation of Ukrainian scientific research and development into the driving force of Ukraine’s recovery]. *Vidbudova Ukrainy: Pryntsypy ta polityka / za redaktsiieiu Yu. Horodnichenka, I. Solohub, Beatris Veder di Mauro* [Reconstruction of Ukraine: Principles and politics / edited by Y. Horodnichenko, I. Solohub, Beatrice Veder di Mauro], (pp. 424–458). London. [in Ukrainian].

Vidbudova Ukrainy: Pryntsypy ta polityka. (2022). *Vidbudova Ukrainy: Pryntsypy ta polityka / za redaktsiieiu Yu. Horodnichenka, I. Solohub, Beatris Veder di Mauro* [Reconstruction of Ukraine: Principles and politics / edited by Yu. Horodnichenko, I. Solohub, Beatrice Veder di Mauro]. London. [in Ukrainian].

Danylyshyn, B. (2022). *Pro rol natsionalnoi nauky u vidrodzhenni Ukrainy* [About the role of national science in the revival of Ukraine]. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/515894_pro_rol_natsionalnoi_nauki.html [in Ukrainian].

Kornovenko, S., & Pasichna Yu. (2023). Suchasnyi svit “idealnoho shtormu” ta “merezhi fortets”: refleksii intelektualiv [The Contemporary World of the “Perfect Storm” and “Network of Fortresses”: Intellectuals’ Reflections]. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, (VI), 75–85. DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.06.075. [in Ukraine].

Kostiuk, O. (2022). *Yak maie rozvyvatysia ukrainska nauka pislja viiny* [How Ukrainian science should develop after the war]. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-maje-rozvivatisja-ukrajinska-nauka-pislja-vijni-.html> [in Ukrainian].

Matveieva, O. (2023). *Vidkryta nauka yak priorityet polityky povoiennoho vidnovlennia Ukrainy ta nabuttia neiu statusu chlena YeS. Vidbudova dlia rozvytku: zarubizhnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: mizhnarodna kolektyvna monohrafiia* / [redkolehiia, holova – d.e.n. V.V. Nebrat] [Open science as a priority of Ukraine’s post-war recovery policy and its acquisition of EU member status. Reconstruction for development: foreign experience and Ukrainian perspectives: an international collective monograph / [editorial board, head – V.V. Nebrat]; NAN Ukrainy, DU “In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy”, (pp. 488–500). Kyiv. [in Ukrainian].

Mielkov, Yu. (2023). *Vidkryta nauka ta yii znachennia dlia rozbudovy Ukrainy yak sylnoi yevropeiskoi krainy. Vidbudova dlia rozvytku: zarubizhnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: mizhnarodna kolektyvna monohrafiia* / [redkolehiia, holova – d.e.n. V.V. Nebrat] [Open science and its significance for the development of Ukraine as a strong European country. Reconstruction for development: foreign experience and Ukrainian perspectives: an international collective monograph / [editorial board, head – V.V. Nebrat]; NAN Ukrainy, DU “In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy”, (pp. 500–511). Kyiv. [in Ukrainian].

Nebrat, V. (2022). *Rol nauky u zabezpechenni povoiennoho vidnovlennia ta rozvytku ekonomiky: istorychnyi dosvid uspishnykh krain* [The role of science in ensuring post-war economic recovery and development: historical experience of successful countries]. URL: <http://ief.org.ua/?p=12180> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 11 грудня 2023 р.
Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.*